

B Bedrijfskunde en agribusiness Hogeschool HAS Den Bosch

*Verslag van de beperkte opleidingsbeoordeling
6 en 13 oktober 2011*

Utrecht
december 2011
www.AeQui.nl

Evaluatiebureau voor het hoger onderwijs

 Dit document laat zich het beste dubbelzijdig afdrukken.

Samenvatting

Op 6 en 13 oktober 2011 is de HBO bacheloropleiding Bedrijfskunde en agribusiness van Hogeschool HAS Den Bosch gevisiteerd door een commissie van AeQui. De commissie vindt dat hier sprake is van een goede opleiding; volgens de NVAO beslisregels krijgt deze opleiding de kwalificatie voldoende.

De opleiding Bedrijfskunde en agribusiness bestaat al ruim twee decennia en is ontstaan vanuit de bedrijfskundige afstudeerrichtingen van de opleidingen Tuin- en Akkerbouw en Dier- en Veehouderij. De opleiding leidt bedrijfskundigen op die op basis van strategisch inzicht, ondernemerschap en samenwerking de agribusiness nationaal en internationaal vooruit kunnen helpen. Hierbij richt de opleiding zich op de ontwikkeling van bedrijfskundige, financiële en logistieke kennis en op innovatieve, creatieve, probleemoplossende en communicatieve vaardigheden. De opleiding kent drie specialisatiegebieden: Marketing, Financieel-economisch management en Logistiek.

De visitatiecommissie heeft waardering voor de verbinding die de opleiding weet te leggen met het (internationale) werkveld. De opleiding onderscheidt zich hiermee en met haar accent op ondernemerschap en communicatie van soortgelijke opleidingen in Nederland. Door de permanente dialoog met het werkveld is de opleiding actueel en praktijkgericht waarbij een goed evenwicht wordt bewaard tussen enerzijds een brede bedrijfskundige basis en anderzijds de mogelijkheid tot specialisatie. Studenten zijn zeer te spreken over de persoonlijke benadering en betrokkenheid van docenten en beide roemen de sfeer binnen Hogeschool HAS Den Bosch. De opleiding besteedt veel aandacht aan visievorming wat leidt tot jonge professionals met een duidelijk beeld over de toekomst van de internationale agri-food-sector.

De doelstellingen

De doelstellingen van de opleiding zijn beoordeeld als **goed**.

De opleiding luistert zeer goed naar de wensen en eisen vanuit het werkveld. De beroepspraktijk wordt nauw betrokken bij de vaststelling van de eindkwalificaties door middel van jaarlijkse werkveldscans. Daarnaast wordt het contact met het werkveld onderhouden via externe- en gastdocenten, stages, onderwijsprojecten en de acquisitie en begeleiding van de afstudeerprojecten. De eindkwalificaties zijn geconcretiseerd naar inhoud en niveau. Dit is mede gedaan aan de hand van de internationaal geaccepteerde Dublin Descriptoren. De visitatiecommissie heeft waardering voor de wijze waarop de opleiding het werkveld betreft bij het opstellen van de eindkwalificaties.

De onderwijsleeromgeving

De onderwijsleeromgeving is beoordeeld als **goed**.

De opleiding biedt een programma dat in hoge mate gericht is op de praktijk. De opleiding staat open voor input vanuit het werkveld en studenten. Door de intensieve relatie met de beroepspraktijk en de inzet van gastdocenten kan de opleiding snel inspelen op de actualiteit en nieuwe ontwikkelingen in het vakgebied. Er wordt veel aandacht besteed aan internationalisering. Niet alleen door de verplichte buitenlandstage in het derde jaar, maar ook door aandacht te schenken aan trends en ontwikkelingen in de mondiale agribusiness, de module In Business geheel in het

Engels te verzorgen, een internationaal uitwisselingsprogramma en internationale excursies te organiseren. Studenten waarderen de internationale stage vooral vanwege de persoonlijke ontwikkeling die zij in die periode doormaken maar daarnaast weet de opleiding ook goede inhoudelijke stageplaatsen te realiseren. De opleiding heeft in de ogen van de visitatiecommissie een evenwichtig en studeerbaar programma ontwikkeld, waarbij studenten intensief worden begeleid bij de start van de opleiding en steeds zelfstandiger gaan werken naarmate de studie vordert. Studenten zijn enthousiast over de docenten en vinden het prettig dat zij gedurende de gehele opleiding beschikken over dezelfde coach.

De toetsing en het gerealiseerd eindniveau

De visitatiecommissie beoordeelt tenslotte de toetsing en het gerealiseerd eindniveau als **voldoende**.

De eindkwalificaties vormen de kapstok van het beoordelingssysteem en spelen een centrale rol bij de beoordelingen en evaluaties. In het afstudeertraject wordt het realiseren van de eindcompetenties vastgesteld. Het afstudeertraject bestaat uit de modules In Business (studenten maken een individueel portfolio naar aanleiding van de buitenlandstage en werken samen met buitenlandse studenten in een project), In Bedrijf (studenten leiden een fictief bedrijf) en de bedrijfsopdracht (groepsopdracht bij een bedrijf). De beoordeling van de toetsing en de gerealiseerde eindkwalificaties wordt in voldoende mate uitgevoerd.

Dit komt mede tot stand doordat er meerdere beoordelaars worden ingezet, er beoordelingscriteria geformuleerd zijn, en het eindniveau HBO bachelor-niveau is.

Aanbevelingen

Behalve deze positieve bevindingen zijn er ook enkele verbeterpunten op te tekenen. Deze zaken zijn vooral te zien als ruimte die de opleiding heeft voor verdere verbetering en doen geen afbreuk aan de totale beoordeling.

De opleiding zet lectoren hoofdzakelijk in als gast-docenten. De visitatiecommissie is van mening dat de aandacht voor en zichtbaarheid van de lectoraten in het programma versterkt kan worden en ondersteunt dan ook het voornemen hiertoe van de opleiding.

Ofschoon de opleiding veel aandacht besteed aan internationalisering adviseert de commissie om Engels nog meer geïntegreerd en praktijkgericht in het programma aan te bieden, bijvoorbeeld door gebruik te maken van Engelse dictaten en literatuur.

De opleiding hanteert een compensatieregeling bij het afnemen van toetsen. Deze regeling houdt in dat studenten binnen een blok een module kunnen compenseren. De visitatiecommissie adviseert de compensatieregeling te herzien omdat zij het cijfer vier binnen de regeling te laag vindt en binnen een blok modules van verschillende aard met elkaar kunnen

worden gecompenseerd. Daarnaast is het technisch gezien mogelijk dat een student die continu onvoldoende scores heeft voor een bepaald vak de opleiding met succes kan afronden. Alhoewel dit in de praktijk waarschijnlijk niet zal voorkomen, vindt de commissie dit toch een onwenselijke situatie.

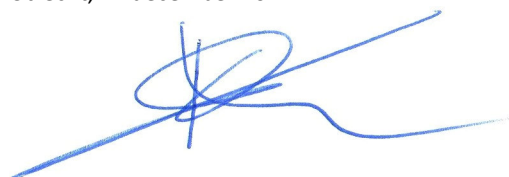
De unieke afstudeerformule van de HAS zorgt voor praktijkgerichte afstudeeropdrachten en maakt intensieve begeleiding bij deze opdrachten mogelijk. Binnen deze constructie kan echter niet gegarandeerd worden dat alle studenten een opdracht uitvoeren die volledig aansluit bij hun profilering. Bovendien kunnen kwalitatief goede opdrachten die studenten zelf aandragen niet altijd worden gehonoreerd. De visitatiecommissie raadt de opleiding aan hier een oplossing voor te vinden. Tevens adviseert de visitatiecommissie in de afstudeerwerken aandacht te blijven besteden aan het taalgebruik en het juiste gebruik van noten en bronvermelding.

De beoordelingsformulieren van de bedrijfsopdracht besteden vrij veel aandacht aan de persoonlijke vaardigheden van de student en in mindere mate aan de vakbekwaamheid. Naar de mening van de visitatiecommissie is het belangrijk meer aandacht te besteden aan dit laatste element, omdat dit eveneens onderdeel uitmaakt van een reële beroepscontext. Daarnaast adviseert de visitatiecommissie aandacht te blijven besteden aan de beargumentering van de beoordeling.

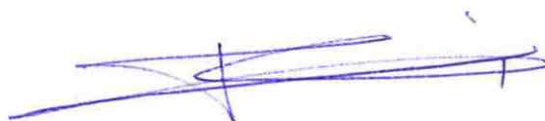
Al met al heeft de visitatiecommissie een gedegen opleiding aangetroffen waarin ruimschoots aandacht wordt besteed aan algemene bedrijfskundige principes en tevens voldoende ruimte is voor de specifieke aspecten van de agribusiness. Hiermee voorziet de opleiding in een duidelijke behoefte vanuit de sector. Alle standaarden van het NVAO kader zijn positief beoordeeld (voldoende en goed) en op die grond geeft de visitatiecommissie een positief advies inzake accreditatie van de opleiding Bedrijfskunde & agribusiness.

Namens de voltallige visitatiecommissie,

Utrecht, 14 december 2011

mr. K.S. Visscher
Voorzitter

Drs. T. Busing
Secretaris

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inhoudsopgave	5
Colofon	6
Inleiding	7
1. Beoogde eindkwalificaties	9
2. Onderwijsleeromgeving.....	11
3. Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties	17
Bijlagen	21
Bijlage 1 Visitatiecommissie	22
Bijlage 2 Programma visitatie	26
Bijlage 3 Kwantitatieve gegevens	28
Bijlage 4 Eindkwalificaties.....	29
Bijlage 5 Programmaoverzicht.....	30
Bijlage 6 Bestudeerde documenten.....	31
Bijlage 7 Onafhankelijkheidsverklaringen.....	32

Colofon

Instelling en opleiding

Hogeschool HAS Den Bosch
Onderwijsboulevard 221, 5223 DE 's-Hertogenbosch
Telefoon: (073) 6923600
Status instelling: bekostigd
Resultaat instellingstoets kwaliteitszorg: positief (pilot 2009)

Opleiding: Bedrijfskunde en agribusiness
Niveau: HBO Bachelor
Aantal studiepunten: 240 EC
Titel: Bachelor Agribusiness and Business Administration
Locatie: 's-Hertogenbosch
Variant: Voltijd
Croho-nummer: 34866
Kwantitatieve gegevens van de opleiding zijn weergegeven in bijlage 3.

Voor kwaliteit verantwoordelijke bestuurder: Drs. D.J. Pouwels, voorzitter College van Bestuur
Directeur Food & Business: Ir. E.J. Ulrich
Contactpersoon met betrekking tot kwaliteit van de opleiding: mr. J. Fiers
Contactgegevens: J.fiers@hasdb.nl / T. (073) 6923877

Visitatiecommissie

De visitatiecommissie bestond uit:
Mr. K.S. Visscher, voorzitter
Dr. J.J.M. Dons, werkveld- en domeindeskundige
Ir. W. Fokkema, werkveld- en domeindeskundige
G. Buis Bhe, onderwijsdeskundige
D. Ramondt, studentlid
Drs. T. Buising, secretaris

De commissie is vooraf voorgelegd aan de NVAO; de NVAO heeft ingestemd met de samenstelling.

De visitatie is uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van
AeQui VBI
Vlindersingel 220
3544 VM Utrecht
(030) 87 820 87
www.AeQui.nl

Inleiding

Hogeschool HAS Den Bosch is een hogeschool die zich heeft gespecialiseerd in de zogenaamde groene sector. De instelling verzorgt een achttal bacheloropleidingen (Bedrijfskunde en agribusiness, Voedingsmiddelentechnologie, Dier- en veehouderij, Food Design & Innovation, Milieukunde, Plattelandsvernieuwing, Toegepaste biologie, en Tuinbouw en akkerbouw). Hogeschool HAS Den Bosch heeft als missie om hét opleidingscentrum in Zuid-Nederland te zijn voor de sectoren voeding, land- en tuinbouw, ruimte en groen, natuur en milieu en agribusiness, met een sterke marktgerichte en ondernemende oriëntatie. De school wil het kloppend hart zijn voor studenten die opgeleid willen worden tot professional in de food- en agribusiness.

Het instituut

Hogeschool HAS Den Bosch is met 1.945 ingeschreven studenten (per 1-10-2010) een kleinschalige hogeschool. In de omvangrijke schaalvergroting die zich in het HBO heeft voorgedaan, heeft Hogeschool HAS Den Bosch er voor gekozen zelfstandig te blijven. De instelling stelt zich ten doel een opleidingsaanbod te verzorgen dat modern, aantrekkelijk en actueel is, en waarbij zowel studenten als docenten hun talenten kunnen ontwikkelen. De instelling hecht groot belang aan een intensieve relatie met het beroepenveld en heeft dit vastgelegd in de credo's *School without walls en Inside out en outside in*. Docenten en studenten onderhouden contact met het bedrijfsleven via leer- en werkactiviteiten, zoals stages en bedrijfsopdrachten, het inzetten van gastdocenten uit de beroepspraktijk en het betrekken van het werkveld bij de totstandkoming van het onderwijs.

Hogeschool HAS Den Bosch heeft in 1995 HAS KennisTransfer opgericht, een zelfstandige stichting waarin de contractactiviteiten van Hogeschool HAS Den Bosch zijn ondergebracht. Naast het aanbieden van post-hbo-onderwijs, is HAS KennisTransfer verantwoordelijk voor het uitvoeren van advies- en onderzoeksopdrachten en voor het acquireren en uitvoeren van opdrachten, die voor studenten dienen om hun afstudeeropdracht uit te voeren. Het Anton Jurgens Institute, in 2007 opgezet door Hogeschool HAS Den Bosch, biedt afgestudeerde bachelorstudenten een doorstudeermogelijkheid in de vorm van een internationale MBA-opleiding, die gericht is op de verbinding tussen voeding en gezondheid.

De opleiding

De opleiding Bedrijfskunde en agribusiness bestaat 21 jaar en is ontstaan vanuit de bedrijfskundige afstudeerrichtingen van de opleidingen Tuin- en Akkerbouw en Dier- en Veehouderij. Alle (agrarische) hogescholen bieden een bedrijfskundige opleiding aan. De opleiding van de Christelijke Hogeschool Dronten is vergelijkbaar met de opleiding van de HAS. Beide opleidingen werken samen en bedienen de eigen regio.

De opleiding Bedrijfskunde en agribusiness is een vierjarige bachelorstudie (240 EC). De doelstelling van de opleiding is bedrijfskundigen op te leiden die op basis van strategisch inzicht, ondernemerschap en samenwerking de agribusiness nationaal en internationaal vooruit kunnen helpen.

De opleiding heeft onlangs een nieuw beroepsprofiel ontwikkeld. De eindkwalificaties hebben onder andere betrekking op bedrijfskundige, financiële en logistieke kennis en op innovatieve, creatieve, probleemoplossende en pcommunicatieve vaardigheden. De opleiding maakt per eindkwalificatie onderscheid in drie beheersingsniveaus. Per eindkwalificatie en beheersingsniveau is omschreven wat een student moet kennen en kunnen.

De opleiding kent drie specialisatiegebieden: Marketing, Financieel-economisch management en Logistiek. Bij het specialisatiegebied Marketing maken de studenten kennis met de verschillende aspecten van professioneel commercieel beleid. Studenten leren marketingbeleid kennen, begrijpen en toepassen. En ze leren cijfers en gegevens uit de markt analyseren en interpreteren. In het specialisatiegebied Financieel-economisch management worden studenten voorbereid op dienstverlenende

functies in de periferie van de agrarische sector. Het doel is studenten analytische en managementvaardigheden te leren waarmee ze financiële vraagstukken voor agrarische bedrijven kunnen oplossen. Onderwerpen als bedrijfskundige ondersteuning en advisering op het gebied van financiering, accountability, verzekering en fiscale zaken komen aan de orde. Het specialisatiegebied Logistiek gaat in op het ontwikkelen van een masterplan/hoofdproductieplan. Een afgestudeerde in deze richting geeft als logistiek manager sturing aan de integratie van logistieke aspecten in de bedrijfsvoering en adviseert over het sturen van de goederenstroom.

Gedurende de opleiding kunnen studenten drie keuzemodules volgen in deze specialisatiegebieden. De propedeuse kent geen keuzemogelijkheden en is voor alle studenten gelijk. Het tweede jaar start met de oriëntatiestage. In het tweede jaar volgen de studenten twee keuzemodules. Het derde jaar wordt grotendeels ingevuld met stages, waaronder de verplichte stage in het buitenland. In het vierde jaar volgen de studenten de onderdelen In Business, Ondernemerschap en In Bedrijf. In de tweede helft van het jaar vindt de afstudeeropdracht (bedrijfsopdracht) plaats. Deze opdracht wordt voor een bedrijf uitgevoerd door een team van twee studenten en een docent.

De opleiding kent ook een avondvariant. Dit is een opleiding voor studenten die reeds werkzaam zijn in de beroepspraktijk. Na het succesvol afronden van het (tweejarige) certificaatprogramma van HAS KennisTransfer (het programma Management en

Bedrijf) kunnen studenten zich voor dit eenjarige afstudeerprogramma aanmelden.

Naast de activiteiten die de opleiding ontplooit om het curriculum te verbeteren en optimaliseren, is er een aantal ambities geformuleerd voor de komende periode. Deze ambities betreffen onder andere:

- Meer aandacht voor de toepassing van innovatieve technologieën in de agri-sector;
- Verder inpassing van het thema duurzaamheid;
- Meer aandacht voor het thema gezondheid;
- Uitbouw van internationalisering en Engels in het programma.

De visitatie

Hogeschool HAS Den Bosch heeft aan AeQui opdracht gegeven onderhavige visitatie uit te voeren. Hiertoe heeft AeQui in samenwerking met Hogeschool HAS Den Bosch een onafhankelijke en ter zake kundige commissie samengesteld. Met vertegenwoordigers van de opleiding is een voorbereidend gesprek gevoerd. De visitatie heeft op 6 en 13 oktober 2011 plaatsgevonden volgens het programma dat in bijlage 2 is weergegeven. De commissie heeft de beoordeling in onafhankelijkheid uitgevoerd; aan het einde van de visitatie is de opleiding in kennis gesteld van de bevindingen en conclusies van de commissie.

Deze rapportage is in concept toegestuurd aan de opleiding in november 2011, de reacties van de opleiding zijn verwerkt tot deze definitieve rapportage.

1. Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting: De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding.

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de beoogde eindkwalificaties als **goed**. De opleiding luistert zeer goed naar de wensen en eisen vanuit het werkveld. Het beroepenveld wordt nauw betrokken bij de vaststelling van de eindkwalificaties door middel van jaarlijkse werkveldscans. Daarnaast wordt het contact met het werkveld onderhouden via gastdocenten, stages, onderwijsprojecten en de acquisitie en begeleiding van de bedrijfsopdrachten (afstudeerprojecten). De eindkwalificaties zijn geconcretiseerd naar inhoud en niveau. Dit is mede gedaan aan de hand van de internationaal geaccepteerde Dublin Descriptoren. De visitatiecommissie heeft waardering voor de sterke praktijkoriëntatie van de opleiding. Het werkveld heeft waardering voor de afstudeerders en stagiaires van de opleiding, en in het bijzonder voor hun ondernemerschap en communicatieve vaardigheden. Hierin onderscheidt de opleiding zich van andere bedrijfskundige opleidingen. De visitatiecommissie onderschrijft dit.

Afstemming beroepenveld

De relatie met de beroepspraktijk krijgt op verschillende manieren vorm. Om te toetsen of het beroepsprofiel en de eindkwalificaties aansluiten bij de wensen en eisen uit het beroepenveld, vindt jaarlijks de werkveldscan plaats. De werkveldscan wordt uitgevoerd door de afstudeerrichting-coördinatoren en de beleidsmedewerker. De afstudeercoördinator heeft als taak om samen met de beleidsmedewerker, de externe ontwikkelingen in de eigen afstudeerrichting bij te houden en te vertalen naar het programma. De scan bestaat uit diepte-interviews met vertegenwoordigers van (inter)nationale bedrijven zoals GIBO Groep, Rabobank Boxmeer, Weener Groep, ABAB, Lamb Weston, Van Loon Vlees en ZLTO. Uit de werkveldscan van 2010 – 2011 blijkt dat de geïnterviewden de competentiekaarten te ambitieus vinden. Daarnaast vindt het bedrijfsleven het belangrijk dat het programma aandacht heeft voor sociale vaardigheden zoals klantgerichtheid en communicatie en voor het ontwikkelen van een eigen visie op de sector. De opleiding heeft deze input gebruikt voor het opstellen van een nieuw beroepsprofiel. Het profiel is mede gebaseerd op het Agrarisch Ondernemerwiel van de ZLTO.

De docenten zijn verbonden met het beroepenveld via de stages, excursies naar bedrijven, onderwijsprojecten, het verzorgen van cursussen in de praktijk

en de avondopleiding en de acquisitie en begeleiding van de afstudeeropdrachten. HAS KennisTransfer speelt een belangrijke rol in de afstudeeropdracht. Zij maakt resultaatafspraken met het bedrijf voor wie de opdracht wordt uitgevoerd. Omdat de docenten onderdeel uitmaken van het team dat de afstudeeropdracht uitvoert voor het bedrijf, staan zij regelmatig met een been in de beroepspraktijk. Daarnaast worden regelmatig gastlessen door vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven verzorgd. De visitatiecommissie is onder de indruk van de contacten van de opleiding. Zij adviseert de opleiding echter ook ervoor te waken dat de kring van bedrijven niet te klein wordt en bijvoorbeeld andere grote (inter)nationaal opererende bedrijven bij de opleiding te betrekken.

De praktijkgerichtheid van de opleiding is tijdens de visitatie bevestigd door onder andere de alumni en de vertegenwoordigers van de beroepspraktijk. De alumni waar het panel mee gesproken heeft, zijn onder meer werkzaam bij Rabobank Nederland, Weener Groep, GIBO groep of werkzaam als zelfstandig ondernemer. Een deel van de afgestudeerden wordt agrarisch ondernemer, al dan niet in het familiebedrijf.

Vertegenwoordigers van de beroepspraktijk met wie de visitatiecommissie gesproken heeft, zijn over het algemeen tevreden over het niveau van de afstudeerders en de stagiaires. De studenten zijn

financieel goed onderlegd, op de hoogte van de laatste ontwikkelingen en ondernemend. Ondernemerschap wordt door het werkveld benoemd als unieke kwaliteit van de afstudeerders en stagiaires van de HAS. Daarnaast is opgemerkt dat het vaak zonen en dochters van boeren zijn. In adviesfuncties naar boerenbedrijven is dat een pre. Het werkveld voorziet in de toekomst problemen om de instroom van afgestudeerden in de beroepspraktijk op peil te houden. Het werkveld wil graag met de opleiding in gesprek om te kijken hoe dit probleem ondervangen kan worden. Het werkveld verwacht dat het versterken van de samenwerking tussen de agrarische opleidingen hier een bijdrage aan kan leveren.

Actueel

Tijdens de jaarlijkse werkveldscan worden de eindkwalificaties afgestemd met het werkveld. Omdat dit een continu proces is dat gedurende het studiejaar plaatsvindt, draagt dit bij aan het actueel houden van de eindkwalificaties. De vertegenwoordigers van het werkveld die het panel gesproken heeft, ervaren dat de input die zij leveren door de opleiding daadwerkelijk wordt gebruikt. Dit maakt dat zij enthousiast zijn over de opleiding en genegen zijn om studenten van de opleiding van stage- en afstudeerplaatsen te voorzien en onderwijsprojecten te laten uitvoeren. Door de informele sfeer en het frequente contact tussen docenten onderling, wordt input vanuit het werkveld snel verspreid.

De beleidsmedewerker van de opleiding speelt een centrale rol bij het vertalen van deze input naar

aanpassingen van de eindkwalificaties, de leerdoelen en de lesstof. De beleidsmedewerker stuurt het overleg met de moduleteams aan, waarin wordt vastgesteld op welke wijze en wanneer aanpassingen worden doorgevoerd.

Concreet

De opleiding heeft de eindkwalificaties (competenties, zie bijlage 4) geconcretiseerd door indicatoren te formuleren waarin de ontwikkeling en/of beheersing van de competenties zichtbaar worden. Hierin is onderscheid gemaakt tussen het niveau dat een student dient te bereiken aan het eind van de propedeuse (propedeusebekwaam) en als hij afstudeert (beroepsbekwaam). Tevens zijn de gehanteerde eindkwalificaties/competenties uitgewerkt in uiteindelijke leerdoelen per module. In de modulebeschrijvingen worden de leerdoelen uitgewerkt in kennis, vaardigheden en attitude.

Dublin Descriptoren

De opleiding heeft de Dublin Descriptoren voor het bachelorniveau verbonden aan de competenties zoals die vermeld zijn in bijlage 4. De interpretatie van de Dublin Descriptoren is zodanig geconcretiseerd, dat het de visitatiecommissie duidelijk is hoe de vertaalslag hiervan naar het curriculum is gemaakt. De visitatiecommissie heeft dan ook vastgesteld dat de Dublin Descriptoren te identificeren zijn binnen de opleidingsspecifieke competenties.

2. Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.

Toelichting: De inhoud en vormgeving van het programma stelt de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de onderwijsleeromgeving als **goed**. De opleiding biedt een praktijkgericht programma dat studenten in staat stelt de eindkwalificaties te bereiken. Daarnaast biedt de opleiding een brede bedrijfskundige basis en voldoende diepgang voor specialisatie op het gebied van logistiek, marketing of financieel management. De opleiding staat open voor input vanuit het werkveld en studenten. Hierdoor is er continu ruimte voor aanpassingen in het opleidingsprogramma. Door de sterke relatie met de beroepspraktijk en de inzet van gastdocenten kan de opleiding snel inspelen op de actualiteit en nieuwe ontwikkelingen in het vakgebied. Ook de docenten hebben een goede relatie met de beroepspraktijk en worden door studenten zeer gewaardeerd om hun enthousiasme, betrokkenheid en behulpzaamheid. Studenten waarderen de internationale stage vooral vanwege de persoonlijke ontwikkeling die zij in die periode doormaken maar daarnaast weet de opleiding ook voldoende kwalitatief inhoudelijke stageplaatsen te realiseren. De betrokkenheid van de lectoraten bij de opleiding kan versterkt worden. Op dit moment worden de lectoren vooral ingezet als gastdocent. De opleiding heeft een studeerbaar programma ontwikkeld, waarbij studenten intensief worden begeleid bij de start van de opleiding en steeds zelfstandiger gaan werken naarmate de studie vordert. Studenten vinden het prettig dat zij gedurende de gehele opleiding beschikken over dezelfde coach. Er worden geen eisen gesteld aan de instroom anders dan de wettelijke toelatingseisen. De opleiding beschikt over adequate faciliteiten.

Programma dekt de eindkwalificaties

Bedrijfskunde en agribusiness is een opleiding van vier jaar, waarbij elk jaar bestaat uit vier blokken. In de kritische zelfreflectie meldt de opleiding dat de eindkwalificaties leidend zijn geweest voor de inrichting van het programma. De eindkwalificaties zijn per module vertaald in eindtermen, op basis waarvan het programma is ontwikkeld.

Het programma bestaat uit modules. Modules kunnen variëren in omvang en bestaan uit vakgebieden die inhoudelijk met elkaar samenhangen. Elk blok bestaat uit twee modules. In het eerste jaar volgen de studenten bijvoorbeeld de module Economie en Markt. Hierin wordt ingegaan op algemene economie, bedrijfseconomie, marketing, wiskunde en Engels. Parallel daaraan volgen de studenten de module Logistiek. Hierin leren studenten het belang van de goederenstroom in een bedrijf beseffen, van de geleverde producten tot het afleveren van het eindproduct. Daarnaast leren studenten wiskundige methoden en technieken gebruiken om logistieke problemen op te lossen.

Onderdeel van deze module is het houden van een interview bij een bedrijf om logistieke informatie te verzamelen, te structureren en te samenvatten. Studenten gaan hiervoor bijvoorbeeld naar HAK of mengvoederbedrijven. In de eerstejaars module Sector in beweging, in het derde blok, leren studenten over de agrarische sector, de agrarische keten en agrarisch ondernemen.

Het tweede jaar start met een oriënterende stage. In het tweede jaar volgen de studenten ook twee keuzemodules. Zij kunnen daarbij kiezen uit modules in de drie specialisatierichtingen: Marketing, Financieel-economisch management en Logistiek. In het laatste blok van het tweede jaar kunnen de studenten kiezen uit de modules E-tail, Bedrijfsadministratie en Conceptontwikkeling en marktintroductie. Ook in het tweede jaar volgen de studenten twee modules per periode.

In het eerste blok van het derde jaar volgen de studenten een keuze- en een verplichte module. Daarna vinden in het derde jaar respectievelijk de binnenland- en de buitenlandstage plaats.

De studenten hebben in het gesprek met de visitatiecommissie aangegeven dat in de keuzemodules de verdieping in de gekozen specialisatie plaatsvindt. Op het gebied van marketing bijvoorbeeld wordt in de keuzemodules aandacht besteedt aan marketingplanning en marketingmodellen. Daarnaast schrijven de studenten een marketingplan. De studenten hebben ook aangegeven dat de opleiding in de eerste plaats een bedrijfskundige opleiding is. De modules gaan over bedrijfskundige, financiële, logistieke of marketing onderwerpen. De toepassing ervan vindt plaats in de agrarische sector. Studenten waarderen het brede karakter van de opleiding en ook dat zij in andere sectoren kunnen kijken. De visitatiecommissie vindt dat de opleiding een mooi evenwicht heeft gevonden tussen breedte en specialisatie. De visitatiecommissie realiseert zich dat 60 tot 70% van de studenten afkomstig is uit de agribusiness en verdieping zoekt in het eigen vakgebied (bijvoorbeeld veehouderij of varkenshouderij). De opleiding waakt er echter goed voor dat de gehele breedte van de agribusiness aan de orde komt.

Het eerste blok in het vierde jaar wordt ingevuld met de module In Business. Deze module heeft een internationaal karakter. In deze module informeren studenten elkaar over de gevolgde buitenlandstage. Daarnaast worden thema-avonden georganiseerd waarbij studenten met experts uit het beroepenveld discussiëren over de mondiale agribusiness. Ook werken studenten samen met studenten van de Hochschule Anhalt aan een risicoanalyse van een land. In het tweede blok schrijven studenten in groepjes een businessplan voor een nieuw product (in de module Ondernemerschap). Studenten kunnen laten zien dat zij de geleerde kennis in de praktijk kunnen toepassen. Het onderzoeken van de haalbaarheid van het product is een onderdeel van deze opdracht. In het tweede blok (in de module In Bedrijf) wordt een bedrijfssimulatie uitgevoerd. Hierbij runnen studenten in groepjes een bedrijf. Alle bedrijven maken dezelfde producten in dezelfde branche. Studenten voeren diverse groeps- en individuele opdrachten uit, waarbij zoveel mogelijk bedrijfskundige onderwerpen aan bod komen.

In het laatste jaar volgen de studenten ook het onderdeel Mijn onderwijs. Hierbij kunnen studenten zelf kiezen wat voor type opdracht ze doen. Dat kan

een literatuurstudie zijn of een opdracht voor een bedrijf. Belangrijke voorwaarde is dat de opdracht past bij de ontwikkeling die de student wil doormaken en dat de opdracht een relatie heeft met wat de student na de opleiding wil gaan doen. Studenten hebben hierover overleg met de coach en stellen een plan van aanpak op. Dit plan van aanpak wordt beoordeeld door de commissie Mijn onderwijs.

Studenten kunnen er in het laatste jaar ook voor kiezen om de opleidingsoverstijgende Topklas Ondernemen te volgen. Dit traject staat open voor alle laatstejaars studenten van Hogeschool HAS Den Bosch en bereidt studenten voor op het starten van een eigen bedrijf. Studenten werken het eerste half jaar aan hun businessplan, voeren praktijkopdrachten uit en onderzoeken (middels zelfreflectie en coaching) of ondernemerschap iets voor hen is. In de tweede helft van het jaar bouwen zij het eigen bedrijf op aan de hand van het businessplan.

Vaardigheden komen in het programma expliciet terug in de verschillende leerlijnen. Er zijn leerlijnen voor de vaardigheden presenteren, rapporteren en projectmatig (samen)werken.

De relatie met de beroepspraktijk krijgt in het programma vorm via projecten, gastdocenten, excursies, de stages in het tweede en derde jaar en de invulling van het vierde jaar dat vrijwel geheel gericht is op toepassing van het geleerde in de praktijk. De projecten zijn veelal gebaseerd op een concrete vraag uit het werkveld. De resultaten hiervan worden door de studenten gepresenteerd aan de betrokken bedrijven (bijvoorbeeld Rabobank, Heineken, ABAB Accountants, ZLTO en Bakkerij Bekkers). Studenten gaven aan dat er in ieder blok wel een paar lessen door gastdocenten worden verzorgd. De studenten waarderen dit zeer en merken op dat deze lessen ook meegenomen worden in de toetsing van de betreffende module. Ten tijde van het visitatie bezoek waren tweedejaars studenten een week 'naar buiten'. In het kader van de module Sector in Beweging bezoeken zij in een week circa dertien bedrijven in de agro- en food business, buiten de eigen regio. De studenten hebben dit programma zelf samengesteld, onder begeleiding van een docent. Studenten hebben in het gesprek met de visitatiecommissie aangegeven dat er veel contact met de beroepspraktijk is, al

vanaf het eerste blok van de opleiding. In ieder blok benaderen studenten een bedrijf voor een opdracht.

De stages (in totaal 56 EC) zijn een belangrijk onderdeel van de opleiding. De oriëntatiestage van acht weken vindt plaats bij een productiebedrijf in de agrosector (akker- of tuinbouwbedrijf of een veehouderijbedrijf). De opleiding heeft als doel dat de student tijdens deze stage met zoveel mogelijk aspecten van het bedrijf kennismaakt en met de klanten en leveranciers van dat bedrijf. De studenten met wie de commissie gesproken heeft, zijn enthousiast over de oriëntatiestage. Door deze stage hebben ze kennis kunnen maken met het werkveld. Studenten zoeken zelf een bedrijf voor deze stage en zijn bekend met de wijze waarop de stage beoordeeld wordt.

De binnenlandstage in het derde jaar heeft als belangrijkste doel het vergroten van de kennis (en het toepassen daarvan) op het gebied van de gekozen specialisatie. De eisen voor deze stage zijn vastgelegd in een stagehandleiding. Gedurende de stage werkt de student aan het oplossen van een specifiek probleem. Studenten kunnen een opdracht kiezen uit de stagedatabank of zelf een opdracht en stageplek zoeken. Alle stageopdrachten worden vooraf beoordeeld door de betreffende afstudeer-richtingscoördinator. Alle stageopdrachten worden door de studenten geëvalueerd en deze evaluaties zijn inzichtelijk voor andere studenten.

Vertegenwoordigers van de beroepspraktijk met wie de visitatiecommissie gesproken heeft, hebben aangegeven dat de betrokkenheid van docenten bij de studenten die stage lopen zeer groot is. Daarin onderscheidt de HAS zich van andere opleidingen.

Elke student van Hogeschool HAS Den Bosch is verplicht stage te lopen in het buitenland. De eisen die aan deze stage worden gesteld, zijn eveneens vastgelegd in de stagehandleiding. Het verslag van de stage wordt in het Engels of in de taal van het stageland geschreven. De opleiding Bedrijfskunde en agribusiness kent sinds 1994 de verplichte buitenlandstage en is daarmee voorloper ten opzichte van de andere opleidingen die door Hogeschool HAS Den Bosch worden aangeboden. Studenten zijn zelf verantwoordelijk voor het vinden van een stageplek. De opleiding beschikt echter ook over een grote pool van bedrijven waar stage gelopen kan worden. De opleiding organiseert aan het begin van ieder jaar de landenbeurs. Tijdens

deze beurs vertellen studenten die het jaar daarvoor op stage geweest zijn over hun opdracht en ervaringen. Deze beurs is toegankelijk voor alle studenten. Vierdejaars studenten en alumni hebben in het gesprek met de visitatiecommissie aangegeven dat de buitenlandstage als zeer waardevol wordt ervaren, vooral voor hun persoonlijke ontwikkeling. Door het grote netwerk van de opleiding in het buitenland slaagt de opleiding er vrijwel altijd in daarnaast ook een waardevolle inhoudelijke stageplaats aan studenten te bieden.

De bedrijfsopdracht vormt het afstudeerproject van de opleiding. Studenten werken in een team (twee studenten, één of meerdere medewerkers van het bedrijf en docent) aan een concreet bedrijfsprobleem. Omdat hierover resultaatafspraken worden gemaakt met het bedrijf waar de opdracht wordt uitgevoerd, ervaren de studenten een werksomgeving zoals zij deze ook na hun afstuderen zullen aantreffen.

Het onderdeel Personal Skills & Competences (PSC) loopt door de gehele opleiding heen. Het bestaat uit persoonlijke coaching van de student, training van (bedrijfscommunicatieve) vaardigheden (zoals presenteren, projectmatig werken en rapporteren), extra taalcompetenties naast Engels en studie-relevante activiteiten als excursies.

Studenten worden vanaf de start van de opleiding geconfronteerd met onderzoeksvaardigheden, doordat zij vanaf het eerste jaar al onderzoeksopdrachten uitvoeren.

In de kritische reflectie geeft de opleiding aan dat zij het belangrijk vindt dat studenten gedurende de opleiding een visie vormen op de sector. De studenten hebben dit belang tijdens de gesprekken bevestigd. Ze voelen zich uitgedaagd om na te denken over de toekomst van de sector. Niet alleen vanuit hun eigen perspectief maar ook vanuit een breder gezichtsveld.

De avondopleiding duurt een jaar en bestaat uit het bedrijfsonderzoek (de afstudeeropdracht). De afstudeeropdracht heeft een andere vorm dan die van de dagopleiding. Studenten van de avondopleiding studeren individueel af, veelal bij het bedrijf waar ze al werkzaam zijn. Ze worden hierbij begeleid door een docent van de HAS en iemand van het eigen bedrijf. Voorafgaand aan dit afstudeerjaar

volgen de studenten in het certificaat programma van HAS KennisTransfer bedrijfskundige modules. Deze modules worden verzorgd door docenten van de dagopleiding.

Voor de opleiding Bedrijfskunde en agribusines zijn drie lectoraten van belang: Duurzame Wereldvoedselvoorziening, Innovatief Ondernemerschap en Netwerk en Ketenkunde. Uit de gesprekken met de docenten blijkt dat de lectoren vooral ingezet worden bij de afstudeeropdracht of als gastspreker in het programma. In de Topklas Ondernemen (in het vierde jaar) hebben de lectoren ook een rol bij het begeleiden van de ontwikkeling van de student. Meerdere docenten zijn betrokken bij het lectoraat Duurzame Wereldvoedselvoorziening. Docenten geven aan dat de rol van het lectoraat in het programma nog verder versterkt kan worden. In de Kritische Reflectie geeft de opleiding aan dat zij voornemens is om het thema duurzaamheid, onder leiding van het betrokken lectoraat, meer aandacht te geven in het programma. De visitatiecommissie is van mening dat de aandacht voor en zichtbaarheid van de lectoraten in het programma versterkt kan worden en ondersteunt dan ook dit voornemen van de opleiding.

Actueel

Het programma is ontwikkeld vanuit de eisen en wensen van het werkveld en wordt bijgesteld als het werkveld daaraan behoefte heeft. Hiertoe vindt frequent overleg plaats met dat werkveld. Dit gebeurt via de jaarlijkse werkveldscans, maar ook door middel van het contact van docenten met bedrijven in het kader van projecten, stages en bedrijfsopdrachten. Tijdens deze contactmomenten wordt onder meer gesproken over verbetering van de inhoud van het programma. Studenten worden via module-evaluaties gevraagd naar input voor aanpassingen in het programma. Ook binnen de opleidingscommissie wordt regelmatig gesproken over de actualiteit van het curriculum. Studenten van de opleidingscommissie met wie de commissie gesproken heeft, geven aan dat ze gehoord worden door het management en dat er wat met hun aanbevelingen wordt gedaan.

De visitatiecommissie heeft de literatuur van de opleiding ingezien en geconstateerd dat de opleiding gebruik maakt van actuele en relevante literatuur.

Uit de gevoerde gesprekken met het management blijkt dat internationalisering een belangrijk aandachtspunt is. Naar aanleiding van het HAS brede beleidsplan dat in 2007 is opgesteld (en dat gold als een nulmeting) heeft de opleiding in 2009 een éénmeting uitgevoerd. Hierbij is geïnventariseerd waar de opleiding op dat moment stond. Sindsdien is de beleidsmedewerker van de opleiding ook verantwoordelijk voor de borging van de internationale component in het programma. Ook worden sindsdien in elk jaar van de opleiding in verschillende modules aandacht besteed aan Engels. De module In Business wordt geheel in het Engels gegeven. De opleiding heeft ter bevordering van de internationalisering recent verkennende gesprekken gevoerd over een uitwisseling met Canada. Voor MBO-studenten die moeite hebben met Engels heeft de opleiding een vrijdagprogramma waarbij studenten bijgeschoold worden tot het vereiste startniveau. HAS-breed worden docenten ook bijgeschoold op het gebied van Engels. Elk jaar volgen circa veertig docenten een taal cursus in Cambridge. Daarnaast wordt internationalisering ingevuld met de landenbeurs, de verplichte buitenlandstage, het vreemde talenttraject, een internationale excursie in het vierde jaar en de samenwerking met Hochschule Anhalt in Bernburg (Duitsland). Studenten werken daarbij samen met Duitse studenten aan een project waarbij ook een wederzijds bezoek plaatsvindt. Studenten met wie de commissie gesproken heeft, geven aan dat het niveau van het Engels erg verschilt tussen studenten onderling. De commissie adviseert de opleiding Engels nog meer geïntegreerd en praktijkgericht in het programma aan te bieden. Naast de hierboven genoemde voorbeelden kan dit ook door Engelse dictaten en literatuur te gebruiken.

Didactisch concept

De opleiding heeft gekozen voor een didactisch concept dat uit gaat van 'zelfstandig werken naar zelfstandig en zelfverantwoordelijk leren'. Dit houdt in dat de verantwoordelijkheid voor de sturing van het leerproces geleidelijk van de docent naar de student wordt overgedragen. De student leert onder begeleiding van de docent steeds zelfstandiger te leren. Het leerproces bestaat daarbij uit vier fasen: leerdoelen -> leerstrategie -> vaststellen leerresultaten -> feedback en beoordeling. Naarmate de tijd vordert, gaat de student steeds

zelfstandiger door deze fasen heen. De visitatiecommissie heeft gezien dat in de onderwijsregeling is opgenomen hoe dit wordt uitgewerkt in activiteiten van docenten en studenten. Binnen het didactisch concept streeft de opleiding naar beroepsgericht en ondernemend leren. Dat wil zeggen dat de student gedurende de opleiding intensief kennis maakt met de beroepspraktijk. De thema's en onderwerpen die aan bod komen, hebben betrekking op relevante thema's uit de beroepspraktijk. Daarnaast komt de wijze waarop studenten aan deze thema's werken steeds meer overeen met de werkwijze in de beroepspraktijk (projectmatig werken). Ondernemend leren wil zeggen dat de student zelf de verantwoordelijkheid neemt voor zijn leerproces. De opleiding stimuleert dit door middel van de stages, de projecten, de bedrijfsopdracht en het PSC programma.

Omdat in de beroepspraktijk het leren vaak in teams plaatsvindt, voeren de studenten tijdens de opleiding in groepjes projecten uit. Daarbij worden ze gestimuleerd van elkaar te leren en elkaar feedback te geven. De visitatiecommissie is van mening dat de werkvormen van de opleiding aansluiten bij het didactisch concept. Naast projectonderwijs en stages maakt de opleiding gebruik van hoor-, instructie- en werkcolleges, excursies en trainingen. Het aantal lessen varieert per module. In het eerste jaar hebben de studenten gemiddeld 12 lessen per week. In het vierde jaar volgen de studenten in de eerste twee blokken 7 lessen per week.

Samenhang

De samenhang in het programma wordt op diverse manieren geborgd. Het onderwijsprogramma is opgebouwd uit modules die variëren in omvang en bestaan uit een aantal vakgebieden, die inhoudelijk met elkaar samenhangen. Voor de ontwikkeling van vaardigheden heeft de opleiding een aantal leerlijnen ontwikkeld op het gebied van presenteren, rapporteren en projectmatig (samen)werken. Binnen ieder blok is sprake van een evenwichtige verhouding tussen inhoud, gericht op theorie en vaardigheden, en praktijk, gericht op de toepassing van theorie in projecten. Naast deze samenhang in blokken en modules kent de opleiding ook een opbouw van algemeen (propedeuse) naar specifiek (specialisatierichtingen). Studenten met wie de

visitatiecommissie gesproken heeft, vinden het fijn dat er altijd een relatie met de praktijk wordt gelegd.

Studeerbaarheid

De opleiding bevroegt studenten en alumni periodiek over de kwaliteit van het onderwijsprogramma en de effectiviteit daarvan voor het functioneren in het werkveld. Ook informele gesprekken kunnen leiden tot aanpassing van het onderwijsprogramma. Het beeld dat de visitatiecommissie uit de gesprekken met de studenten heeft gekregen over de tevredenheid over de opleiding wordt onderschreven door de studentenenquêtes en de (verslagen van de) opleidingscommissie.

Studiebegeleiding

In het kader van de eerder genoemde PSC-module krijgt iedere student een persoonlijke coach. Deze coach begeleidt de student gedurende het hele studietraject en ondersteunt hem in het maken van keuzes die van belang zijn voor de persoonlijke ontwikkeling. De student heeft elke tien weken een gesprek met de coach. De studenten met wie de visitatiecommissie gesproken heeft, zijn zeer tevreden over de coaching. De coaching heeft vooral betrekking op de persoonlijke ontwikkeling van de student, planning en de keuzes die de student tijdens de opleiding maakt. Studenten vinden het prettig dat ze gedurende de hele opleiding één coach hebben. Voor uitgebreidere ondersteuning kan een student terecht bij de studieadviseur.

Instroom

De opleiding hanteert de wettelijke toelatingseisen en stelt daarbij in sommige gevallen een extra eis aan het profiel van een aankomende student. VWO-kandidaten zijn met elk profiel toelaatbaar. HAVO-kandidaten met de profielen Natuur en Techniek, Natuur en Gezondheid en Economie en Maatschappij worden ook toegelaten, mits zij wiskunde (uitgezonderd wiskunde C en A1) hebben gevolgd. Van instromende MBO-studenten wordt niveau 4 en wiskunde verwacht. MBO-studenten die verwant doorstromen, kunnen een driejarig programma volgen. Zij krijgen vrijstelling voor een aantal modules en een deel van de stages.

Van instromende studenten in het programma Management en Bedrijf, voorafgaande aan het afstudeerjaar, wordt verwacht dat zij minimaal 25 jaar oud zijn en beschikken over minimaal vijf jaar ervaring in de beroepspraktijk. Daarnaast wordt er met deze studenten een intakegesprek gevoerd waarbij ze aan de hand van hun CV hun motivatie beargumenteren. Om toegelaten te kunnen worden tot het afstudeerjaar wordt verwacht dat studenten minimaal zeven van de acht modules van het twee jaar durende programma bij HAS Kennis Transfer met een voldoende hebben afgerond. Daarnaast maken ze aan de hand van een persoonlijke reflectie en een reflectie van de leidinggevende tijdens een intakegesprek duidelijk dat ze het afstudeerniveau kunnen bereiken. Op basis van het verslag van dit intakegesprek beslist de examencommissie of studenten tot het afstudeerjaar worden toegelaten.

Docenten

Het kernteam dat verantwoordelijk is voor het onderwijs van de opleiding bestaat uit drieëntwintig docenten. De docenten geven zowel in de dag- als in de avondopleiding les. Dit laatste draagt er mede aan bij dat docenten continu in aanraking komen met de beroepspraktijk en de relatie tussen de lesstof en de beroepspraktijk. In de avondopleiding geven de docenten immers les aan studenten die werkzaam zijn in de beroepspraktijk. De visitatiecommissie heeft geconstateerd dat het docententeam voldoende toegerust is om het onderwijs van de opleiding te verzorgen. De docenten zijn opgeleid in een voor de opleiding relevant vakgebied en/of hebben werkervaring in het vakgebied. De docenten weten in de regel een goede verbinding te maken met die beroepspraktijk. Iedere docent is immers betrokken bij onderwijsprojecten in het werkveld, stagebegeleiding en participeert in de bedrijfsopdrachten.

Van de docenten uit het kernteam zijn er elf HBO opgeleid en twaalf academisch geschoold. Daarvan zijn vier docenten gepromoveerd. De studentdocentratio voor de sector Food & Business is over de afgelopen vier jaar gemiddeld 11,7. Deze ratio is gunstig ten opzichte van het landelijk gemiddelde. De uitvoering van het onderwijs wordt verzorgd door

de moduleteams. In deze teams werken de docenten samen aan de vormgeving van het onderwijs. Startende docenten worden in het eerste jaar dat zij bij de opleiding werkzaam zijn bijgeschoold op didactisch niveau. Daarnaast worden alle docenten gefaciliteerd zich bij te scholen op hun vakgebied.

Studenten hebben door middel van de module-evaluaties de mogelijkheid aan te geven wat zij van de docenten vinden. Deze evaluaties gebruikt de opleidingsdirecteur in de beoordelingsgesprekken met de docenten. In de gesprekken met de studenten heeft de visitatiecommissie ervaren dat de studenten zeer tevreden zijn over hun docenten. Zij zijn enthousiast over de docenten en geven hoog op over de persoonlijke en informele sfeer. Daarnaast zijn docenten altijd bereid studenten te helpen en studenten te stimuleren actie te ondernemen. De visitatiecommissie is onder de indruk van het enthousiasme van de docenten en de passie waarmee zij hun vak uitoefenen. Dit wordt ondersteund door de feedback van de studenten over de docenten, maar ook door de hoge medewerkertevredenheid die uit een HAS-breed onderzoek is gebleken. Ruim 90% van de medewerkers heeft vaak, bijna altijd of altijd plezier in zijn werk. Dit uit zich eveneens in een relatief laag percentage ziekteverzuim (2,4%).

Faciliteiten

Hogeschool HAS Den Bosch is gehuisvest in een modern gebouw dat zowel per openbaar vervoer als per auto goed bereikbaar is. De in het gebouw aanwezige ruimtes sluiten goed aan bij de werkvormen die de opleiding hanteert. Zo zijn er kleinere en grotere lokalen voor hoor-, instructie- en werkcolleges, PGO en voor overleg tussen studenten onderling over projecten. Studenten kunnen gebruik maken van een aantal algemene voorzieningen zoals draadloos internet, een mediatheek en het studiepaleis, dat beschikt over literatuur en digitale media voor alle vakgebieden die voor de opleiding relevant zijn. Al deze faciliteiten zijn ook beschikbaar voor studenten van de avondopleiding.

3. Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing en toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting: Het gerealiseerde niveau blijkt uit de tussentijdse en afsluitende toetsen, de afstudeerwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolopleiding functioneren. De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk.

De visitatiecommissie kwalificeert op grond van de gesprekken en de onderliggende documentatie de toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties als **voldoende**. De eindkwalificaties spelen een centrale rol bij de beoordelingen en evaluaties. Zij vormen de kapstok van het beoordelingssysteem. Uiteindelijk wordt het realiseren van de eindcompetenties vastgesteld in de bedrijfsopdracht. De eindresultaten tonen dat de opleiding studenten opleidt tot adequate bedrijfskundigen. Dit is ook bevestigd door het beroepenveld waar de commissie mee gesproken heeft. De beoordeling van de toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties wordt voldoende uitgevoerd. Dit komt mede tot stand doordat er meerdere beoordelaars worden ingezet, de beoordelingscriteria helder geformuleerd zijn, en het niveau duidelijk HBO-bachelorniveau is. De visitatiecommissie adviseert de opleiding hierbij wel de compensatieregeling te herzien en de weging van de verschillende onderdelen in het beoordelingsformulier van de bedrijfsopdracht meer expliciet te maken.

Valide

Het toetsbeleid van de opleiding is recent vastgelegd in een uitgebreid beleidsdocument. Onderdeel van het toetsbeleid is het toetsplan. Hierin maakt de opleiding zichtbaar op welke wijze het toetsbeleid vormgegeven wordt. In het toetsplan worden per module de toetsvormen weergegeven. Ook wordt de weging van de verschillende toetsvormen daarin aangegeven. De opleiding gebruikt een mix van verschillende toetsvormen:

- Schriftelijke toets
- Mondelinge toets
- Individuele of groepsopdrachten
- Verslag en presentatie project
- Excursie
- Vaardigheden
- Stageopdracht
- Portfolio assessment (indrukbeoordeling coach / docent)
- Peer assessment (feedback van/op studenten)
- Afstudeeropdracht

Hiermee heeft de opleiding voldoende instrumenten in handen om per onderdeel een passende toetsvorm in te zetten, zodat ook kan worden getoetst wat met de eindkwalificaties wordt beoogd, aldus de visitatiecommissie. In de toetsing staat de beroepspraktijk centraal. Dit betekent dat ook zo veel mogelijk integrale toetsen afgenomen worden, op basis van realistische beroepssituaties.

Daarnaast hecht de opleiding veel waarde aan het leerproces van de student en het geven en

ontvangen van feedback. Studenten beoordelen zichzelf en elkaar. Door feedback te geven aan elkaar leren studenten ook een oordeel te vormen over de eigen prestaties en capaciteiten. Deze zelfbeoordeling is volgens de opleiding van belang om sturing te kunnen geven aan de eigen ontwikkeling. Hierin vormt het onderdeel Personal Skills & Competences een belangrijk instrument.

De beoordeling van het professioneel handelen vindt zoveel mogelijk plaats in de beroepspraktijk. Studenten voeren gedurende de opleiding projecten uit bij bedrijven, waarbij de bedrijven betrokken worden bij de beoordeling. In de stages en het afstudeertraject vindt de beoordeling ook deels plaats in en door de beroepspraktijk.

De opleiding maakt gebruik van duidelijke beoordelingsformulieren voor zowel docenten als bedrijven. De visitatiecommissie constateert dat de beoordelingsformulieren van de bedrijfsopdracht veel aandacht besteden aan de persoonlijke vaardigheden van de student en in mindere mate aan de vakbekwaamheid. Naar de mening van de visitatiecommissie is het belangrijk meer aandacht te besteden aan dit laatste element, omdat dit eveneens onderdeel uitmaakt van een reële beroepscontext. Daarnaast verdient de beargumentering van de beoordeling en de weging van de verschillende onderdelen van de bedrijfsopdracht aandacht. De visitatiecommissie heeft niet geconstateerd dat de beoordeling en weging niet juist zouden plaatsvinden. In een enkel geval bleek de beoordeling en weging echter niet geheel consistent en transparant.

De visitatiecommissie adviseert de opleiding dan ook hier op te letten.

De toetsing van de avondopleiding vindt op dezelfde manier plaats als bij de dagopleiding. Identieke modules worden op dezelfde manier getoetst en beoordeeld.

Hogeschool HAS Den Bosch kent een centraal examenreglement. Hierin is beschreven dat er een centrale examencommissie is met een aantal formele taken, waaronder het adviseren van het College van Bestuur, richtlijnen vaststellen en het toezicht houden op de uitvoering van de examenregeling. Daarnaast kent iedere opleiding een opleidingsexamencommissie, bestaande uit drie docenten. Deze commissie houdt zich bezig met de vaststelling en uitreiking van getuigschriften, verlenen van vrijstellingen en ontheffingen en de afhandeling van bezwaren. HAS-breed wordt gewerkt aan een nieuwe invulling van de examencommissies op basis van de richtlijnen uitgevaardigd door de HBO-raad.

In het examenreglement is een compensatieregeling opgenomen. Dit betekent dat studenten binnen een blok een module kunnen compenseren. Hierbij geldt als voorwaarde dat studenten minimaal een vier voor een module behaald moeten hebben en dat deze gecompenseerd moet worden met een acht voor een andere module. De stages, bedrijfsopdracht en het onderdeel Mijn Onderwijs moeten altijd met een voldoende worden afgerond. De visitatiecommissie vindt deze compensatieregeling om een aantal redenen niet wenselijk. Allereerst vindt de commissie het cijfer vier binnen de compensatieregeling aan de lage kant. Daarnaast kunnen binnen deze regeling modules van verschillende inhoud met elkaar worden gecompenseerd. Tot slot is het in deze constructie technisch mogelijk dat een student met bijvoorbeeld continue onvoldoende scores voor het vak wiskunde de opleiding toch met succes kan afronden. De visitatiecommissie realiseert zich dat de kans hierop in de praktijk gering is omdat studenten door de samenhang in het programma in dat geval ook bij andere vakken problemen zullen ervaren, maar adviseert de opleiding desondanks de compensatieregeling onder de loep te nemen.

Betrouwbaar

De competenties zijn leidend voor de toetsing. De opleiding heeft de competenties uitgewerkt naar beheersingsniveau. In het toetsplan wordt per module aangegeven welke eindkwalificaties aan de orde komen. Per module wordt aangegeven op welke wijze deze wordt getoetst.

Om te zorgen voor uniforme beoordeling heeft de opleiding een aantal kwaliteitscriteria geformuleerd. Iedere toets is gebaseerd op de leerdoelen, van docenten wordt verwacht dat zij dit kunnen beargumenteren. Daarnaast worden er vooraf passende beoordelingscriteria opgesteld. Op basis hiervan kunnen leerprestaties intersubjectief (door verschillende beoordelaars) worden beoordeeld. De toetsen sluiten qua vorm en inhoud aan bij de werkvorm. En bij het beoordelen van toetsen van onderwijseenheden groter dan 1 EC zijn altijd meerdere docenten betrokken.

De docenten dragen zorg voor de constructie van toetsen en opdrachten en hebben een centrale rol bij de beoordeling hiervan. Zij ontwikkelen antwoordmodellen, beoordelingsformulieren en geven kaders voor (zelf)beoordeling. Vertegenwoordigers uit de beroepspraktijk zijn incidenteel medebeoordelaar bij projecten in modules en structureel medebeoordelaar bij afstudeerprojecten en stages. Studenten hebben regelmatig een rol als medebeoordelaar. De beoordeling door studenten heeft betrekking op onderdelen als participatie, probleemoplossend vermogen, samenwerking, communicatie en attitude. Daarnaast wordt studenten gevraagd zichzelf te beoordelen tegen de achtergrond van het (competentie)profiel van de opleiding.

Zoals bij Standaard 2 aangegeven worden de bedrijfsopdrachten (afstudeeropdrachten) verworven door HAS KennisTransfer. HAS KennisTransfer maakt hierover resultaatafspraken met de bedrijven waarvoor een opdracht wordt uitgevoerd. Dit brengt een bepaalde verantwoordelijkheid met zich mee voor het team dat de opdracht uitvoert (doorgaans twee studenten en een docent). Op het moment dat het duidelijk is dat het gewenste projectresultaat niet wordt bereikt, bijvoorbeeld door onvoldoende inzet, bekwaamheid of gedragsaspecten van één of beide studenten, zal de docent/begeleider meer sturing moeten geven aan de studenten. In een

dergelijke situatie geven docenten aan dat dit wordt meegewogen in de beoordeling van de studenten.

Studentbeeld

De toetsvormen worden aan het begin van ieder studiejaar definitief vastgelegd in de modulebeschrijvingen. Hierin wordt ook aangegeven hoe in die module de weging van de verschillende toetsen plaatsvindt. Ook wordt aangegeven hoe en wanneer toetsen kunnen worden herkanst. Uit het gesprek dat de visitatiecommissie voerde met studenten, bleek dat zij een redelijk beeld hebben van waar ze op beoordeeld worden. Studenten hebben bevestigd dat modules met een theorietoets afgesloten worden. Daarnaast worden ook opdrachten meegenomen in de beoordeling van een module. De toetsen sluiten volgens de studenten goed aan bij de bestudeerde stof.

Gerealiseerd eindniveau

Tijdens het bezoek heeft de visitatiecommissie diverse toetsen bestudeerd en geconcludeerd dat deze aan de maat zijn. De opleiding meet tijdens de afstudeerfase in het vierde jaar of de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Bij de module In Business toetst de opleiding of de student inzicht heeft in trends en ontwikkelingen in de mondiale agribusiness. Van studenten wordt verwacht dat zij een individueel portfolio schrijven over trends en ontwikkelingen in een sector naar keuze, in het land waar ze stage hebben gelopen. In dit onderdeel speelt Engels een belangrijke rol. Studenten schrijven een risicoanalyse in het Engels en houden hierover een presentatie in het Engels.

In de module In Bedrijf leiden de studenten een fictief bedrijf. Er is een managementteam en er vinden sollicitaties plaats. De module wordt afgesloten met een debat waarbij studenten discussiëren aan de hand van stellingen op het gebied van marketing, logistiek en financieel management. Hierbij kunnen studenten laten zien wat ze in huis hebben.

Het laatste onderdeel van de afstudeerfase is de bedrijfsopdracht. In de bedrijfsopdracht speelt de opdrachtgever een rol in de beoordeling. Op deze wijze borgt de opleiding dat het gerealiseerde

eindniveau niet alleen overeenstemt met de eindkwalificaties, maar ook met de verwachtingen van het werkveld. Dit laatste controleert de opleiding ook tijdens de jaarlijkse werkveldscan, door gesprekken met bedrijven waar afgestudeerden hun eerste baan vinden.

De bedrijfsopdracht begint met het formuleren van een probleemstelling. De probleemstelling is meestal al ingevuld door de opdrachtgever en HAS KennisTransfer. In deze fase van de bedrijfsopdracht worden de probleem- en doelstelling zo concreet mogelijk gemaakt. Daarna wordt een onderzoeksplan opgesteld. Het onderzoeksplan (of plan van aanpak) wordt formeel vastgesteld en ondertekend door de opdrachtgever en de projectleider (de betrokken docent). Vervolgens worden gegevens verzameld en geanalyseerd en wordt een eindrapport opgesteld. Het eindrapport wordt besproken op het bedrijf waarvoor de opdracht is uitgevoerd en eventueel in overleg met het bedrijf aangepast. De begeleiding wordt verzorgd door de docent, die tevens onderdeel uitmaakt van het team, en door één of meerdere medewerkers van het bedrijf waarvoor de opdracht wordt uitgevoerd. Tijdens de projectperiode zijn er regelmatig projectgroepvergaderingen met de opdrachtgever (eenmaal per 2 à 3 weken) waarbij de voortgang van het project wordt besproken. De studenten leiden en notuleren deze vergaderingen en passen zo nodig de projectplanning of proefopzet aan. Daarnaast is er gedurende de projectperiode een continue afstemming binnen het projectteam en met de opdrachtgever.

Halverwege de opdracht vindt er een evaluatiegesprek plaats tussen de studenten en de begeleiders. Studenten krijgen dan een formele terugkoppeling op hun functioneren. Bij een twijfelachtige of onvoldoende beoordeling is de docent verplicht aan te geven hoe studenten hun functioneren kunnen verbeteren. Deze tussentijdse beoordeling heeft een signaalfunctie naar de studenten over de vraag of ze op goede weg zitten. De individuele eindbeoordeling vindt plaats conform het 'vier-ogen-principe'. Dit betekent dat de begeleidende docent en de opdrachtgever de studenten individueel beoordelen aan de hand van een beoordelingsformulier (wanneer de beoordeling van begeleider en bedrijf te sterk uiteenlopen (meer dan een punt verschil) wordt het bedrijf betrokken

bij het vaststellen van het eindcijfer). Daarna stelt de begeleidend docent samen met een collega-docent op basis van beide beoordelingen het eindcijfer vast.

Om er voor te zorgen dat studenten een bedrijfsopdracht krijgen die bij hun profilering past, wordt aan het begin van het vierde jaar geïnventariseerd in welke sector en functie een student wil afstuderen en welke bijzondere omstandigheden er zijn (bijvoorbeeld reistijd). Studenten kunnen ook zelf een bedrijfsopdracht aandragen. Deze wordt dan door HAS KennisTransfer meegenomen in de normale procedures. De visitatiecommissie heeft waardering voor de afstudeerformule van Hogeschool HAS Den Bosch. Hierdoor kunnen kwalitatief goede afstudeeropdrachten worden binnengehaald en wordt intensieve begeleiding geboden. De commissie plaatst er echter ook een kanttekening bij. Zij is van mening dat deze constructie niet kan garanderen dat alle studenten een opdracht uitvoeren die altijd geheel aan hun wensen met betrekking tot hun profilering voldoet. Het kan voorkomen dat kwalitatief goede opdrachten die door studenten zelf aangedragen worden, niet gehonoreerd worden omdat het betreffende bedrijf niet met HAS KennisTransfer tot overeenstemming komt.

Studenten van de avondopleiding voeren een individuele afstudeeropdracht uit, veelal bij het bedrijf waar ze werkzaam zijn. De opdracht bestaat uit een literatuuronderzoek en een praktijkonderzoek. Studenten formuleren zelf een voorstel in met een onderwerp, een probleemstelling,

onderzoeksdoelstellingen voor literatuurstudie en praktijkdeel en methode van aanpak en krijgen na goedkeuring door de afstudeercoördinator een begeleider aangewezen. Bij de beoordeling van het eindrapport wordt ook het vier-ogen-principe gehanteerd.

Zoals eerder bij standaard twee aangegeven, ervaren de studenten tijdens de bedrijfsopdracht een werksetting zoals zij deze ook na hun afstuderen zullen aantreffen. Hierdoor hebben de studenten die de visitatiecommissie heeft gesproken duidelijk het idee dat ze na hun afstuderen direct aan de slag kunnen als een beginnend beroepsbeoefenaar. Dit beeld wordt bevestigd door de vijftien afstudeerwerken die de visitatiecommissie heeft bestudeerd. Deze bereiken een voldoende eindniveau, waardoor de visitatiecommissie overtuigd is dat het HBO-bachelorniveau geborgd is in de opleiding. De commissie adviseert de opleiding aandacht te blijven besteden aan het taalgebruik en het juiste gebruik van noten en bronvermelding. Zoals eerder opgemerkt, wordt in de beoordelingsformulieren veel aandacht besteed aan persoonlijke competenties. Theoretisch gezien is het mogelijk dat een student met onvoldoende vakbekwaamheid toch een voldoende behaalt voor de bedrijfsopdracht. De visitatiecommissie vindt dit niet wenselijk. Zij realiseert zich echter ook dat dit door de constructie van de bedrijfsopdracht, waarbij studenten in een team voor een bedrijf een onderzoek uitvoeren (met resultaatverplichting), in de praktijk niet zal voorkomen.

Bijlagen

Bijlage 1 Visitatiecommissie

Deze notitie is volgens het NVAO-format opgesteld.

I. Basisgegevens

<i>Administratieve gegevens opleiding(en)</i> ¹	
naam opleiding zoals in CROHO	B Bedrijfskunde & Agribusiness
registratienummer CROHO	34866
oriëntatie en niveau opleiding	HBO Bachelor
graad en titel	Bachelor of business administration
afstudeerrichtingen / 'tracks'	Profileringmogelijkheden: - financieel economisch management - marketing - logistiek
onderwijsvorm(en) ²	regulier
aantal studiepunten	240
locatie(s)	's-Hertogenbosch
variant(en)	voltijd

<i>Administratieve gegevens instelling</i>	
naam instelling	HAS Den Bosch
status instelling (bekostigd of rechtspersoon voor hoger onderwijs)	bekostigd
resultaat instellingstoets kwaliteitszorg	Pilot 2009: positief
gegevens contactpersoon instelling	De heer ir E.J. Ulrich Postbus 90108 , 5200MA 's-Hertogenbosch
e-mailadres voor kopie aanmelding	e.ulrich@hasdb.nl ; info@AeQui.nl

II. Overzicht panelleden en secretaris

<i>Naam (inclusief titulatuur)</i>	<i>Rol (voorzitter / lid / student-lid / secretaris)</i>	<i>Domeindeskundige (ja / nee)</i>
Prof. dr. J.J.M. Dons	lid	ja
Ir W. Fokkema	lid	ja
mr K.S. Visscher	voorzitter	nee
D. Ramondt	student	nee
G. Buis Bhe	lid	nee

III Secretaris/Coördinator

Drs T. Buising	secretaris	november 2010
----------------	------------	---------------

¹ Panelleden kunnen voor meer opleidingen in een cluster worden ingezet; hiervoor 1 formulier invullen en benodigde gegevens herhalen.

² Hieronder worden bijvoorbeeld verstaan: afstandsonderwijs, werkplekgerelateerd onderwijs, flexibel onderwijs, competentiegericht onderwijs of onderwijs voor excellente studenten.

IV Korte functiebeschrijvingen panelleden

1	Professor Hans Dons is verbonden aan de Wageningen universiteit Maatschappijwetenschappen, Leerstoelgroep Bedrijfskunde. Daarnaast is hij vicevoorzitter van het NIABA en bestuurslid bij EuropaBio, the European Association for Bio-industries
2	Willem Fokkema is thans Manager kennistransfer UvA en was tot 2010 CEO van Lactive. Verder werkte hij als manager bij Heineken, Friesland Food en NIZO Food Research
3	Mevrouw Visscher is van 1999 tot en met 2009 onderwijsmanager en hogeschoolportefeuillehouder geweest bij de Leidse Onderwijsinstellingen. Sinds 2011 is zij o.a. aan AeQui verbonden als voorzitter van visitatiepanels.
4	Dennis Ramondt studeert momenteel aan het University College Utrecht, en verwacht dit jaar zijn honors bachelor te halen in Natuurkunde, Wiskunde, Politicologie en Sociologie.
5	Mevrouw Buis is van 1993 tot en met 2008 hogeschooldocent geweest bij de Hogeschool Utrecht (domein gezondheidszorg). Thans is zij trainer en gastdocent en tevens gecertificeerd secretaris.

V Overzicht deskundigheden binnen panel³

<i>Deskundigheid</i>	<i>De deskundigheid blijkt uit:</i>
a. deskundigheid ten aanzien van de ontwikkelingen in het vakgebied	De heer Dons is vanuit zijn rol aan de WUR zeer nauw betrokken bij ontwikkelingen en kennisvermeerdering op het gebied van bedrijfskunde en ondernemerschap in life sciences. De heer Fokkema is verbonden met het kenniscentrum aan de UvA.
b. internationale deskundigheid	De heer Dons participeert in diverse internationale onderzoeken. De heer Fokkema W. Fokkema is werkzaam geweest voor multinationals in de food-industry.
c. werkvelddeskundigheid in het voor de opleiding relevante beroepenveld	De heer W. Fokkema is tot voor kort CEO Lactive b.v.; werkzaam geweest voor food-bedrijven. De heer Dons heeft vanuit zijn bestuursfuncties bij o.a. NIABA goed zicht op werkveldaangelegenheden.
d. ervaring met het geven en ontwikkelen van onderwijs op het desbetreffende opleidingsniveau en deskundigheid ten aanzien van de door de opleiding gehanteerde onderwijsvorm(en) ⁴	Mevrouw Visscher is thans actief als onderwijs-adviseur. Tot en met 2009 was zij manager onderwijs bij de LOI en in die hoedanigheid betrokken bij competentiegerichte onderwijsinnovatie. Mevrouw Buis is van 1993 tot en met 2008 hogeschooldocent geweest en heeft tevens diverse managementfuncties vervuld; zij was betrokken bij en deels verantwoordelijk voor de invoering van competentiegericht onderwijs
e. visitatie- of auditdeskundigheid	Mevrouw Visscher heeft vele visitaties begeleid. Verder is zij door NVAO gecertificeerd als secretaris.
f. studentgebonden deskundigheid	Dennis Ramondt studeert momenteel aan het University

³ N.B. De secretaris is GEEN panellid

⁴ Hieronder worden bijvoorbeeld verstaan afstandsonderwijs, werkplekgerelateerd onderwijs, flexibel onderwijs, competentiegericht onderwijs of onderwijs voor excellente studenten.

	College Utrecht, en verwacht dit jaar zijn honors bachelor te halen in Natuurkunde, Wiskunde, Politicologie en Sociologie.
--	--

Curricula Vitae

Hans Dons studied Molecular Biology at the University of Leiden and graduated in 1970. He obtained his Ph.D. degree in 1975 as a result of his work in the group of Robbert Schilperoort on the transfer of *Agrobacterium tumefaciens* DNA into plant cells. In 1976 he joined the University of Groningen at the department of Developmental Plant Biology where he initiated research on the molecular regulation of fungal development.

In 1984 he was appointed at the Dutch Agricultural Research Organization (DLO) in Wageningen. As Manager Biotechnology at the Institute for Horticultural Plant Breeding (IVT) he was responsible for the initiation and development of the biotechnological research of the institute.

In 1990 he became head of the Department of Developmental Biology of the DLO-Centre for Plant Breeding and Reproduction Research (CPRO-DLO). In this research organization he joined the executive board as Research Director from 1996 till September 1998. In this position he was responsible for quality and market orientation of the research program. CPRO-DLO has now merged into Plant Research International.

From 1998 till 2004 Hans Dons was C.E.O. of Keygene N.V., a Biotech Company located in Wageningen. Keygene focuses on molecular genetics, biotechnology and bioinformatics and is renowned for its proprietary technology platform, based on AFLP®, a DNA marker technology (www.keygene.com). In November 2004 he was appointed Managing Director of BioSeeds B.V., a collaboration of Vegetable Seed companies and the holding company of Keygene.

Hans Dons is also participating in several organizations active in the stimulation of Biotech Business and Entrepreneurship in Life Sciences. He is vice-chairman of NIABA, the Dutch Biotechnology Association, and Board member of EuropaBio, the European Association for Bio-industries. Since 2002 he also holds a Chair in "Entrepreneurship in Life Sciences" at Wageningen University.

Willem Fokkema is opgeleid als Wagenings ingenieur. Gedurende zijn loopbaan in de levensmiddelenindustrie heeft hij diverse (internationale) functies bekleed in operations management, verandermanagement en sales & marketing.

Hij heeft bij Heineken NV zowel in Nederland als in het buitenland als plantmanager geopereerd, bij Friesland Coberco Dairy Foods was hij verantwoordelijk voor het leiden van een van de grote kaasfabrieken in Nederland. Vanaf 1997 heeft hij NIZO food research als Business development manager mede omgevormd tot een marktgericht technologiecentrum voor de levensmiddelen- en biotech-industrie.

Van 2005 – 2010 was de heer Fokkema CEO van Lactive, een life sciences start-up met als doel technologie te ontwikkelen om eiwitten met bijzondere gezondheidseigenschappen uit koemelk te isoleren. Deze eiwitten verbeteren de weerstand van ouderen, jonge kinderen en personen met een verzwakt immuunsysteem.

Willem Fokkema is medeoprichter van Lactive en is vanaf de start verantwoordelijk geweest voor het opzetten en uitvoeren van het businessmodel en het aantrekken van financiering ten behoeve van de technologieontwikkeling.

Vanaf 2010 is Fokkema werkzaam als Business Developer bij de Universiteit van Amsterdam met als aandachtsgebied het valoriseren van vindingen uit de bèta faculteit. Tot de werkzaamheden behoren het aanvragen en uitlicenseren van octrooien, het sluiten van samenwerkingsovereenkomsten met industriële partners en het begeleiden van start-up bedrijven van de UvA.

Karina Visscher heeft rechten gestudeerd aan de Universiteit van Leiden (1997). Zij is vervolgens werkzaam geweest bij de rechterlijke macht en heeft in 1999 de overstap gemaakt naar het onderwijs. Zij is gedurende

tien jaar verbonden geweest aan de Leidse Onderwijsinstellingen. In haar functie als businessunit manager bepaalde zij de productontwikkelingsstrategie en marktpositie van haar businessunit. Zij was eindverantwoordelijk voor de initiatie, realisatie, innovatie, kwaliteit en actualiteit van een groot aantal opleidingen, variërend van korte functiegerichte cursussen tot middelbare en hogere beroepsopleidingen en master studies. Vanuit deze positie heeft Karina niet alleen kennis verworven van de gehele beroepskolom, maar ook aan de wieg gestaan van de invoering van een aantal onderwijsvernieuwingen zoals het competentiegericht onderwijs in combinatie met afstandsleren. In 2009 heeft zij samen met Arjette van Noort “Visscher & Van Noort Educational Services” opgericht, een adviesbureau voor instellingen voor beroepsonderwijs. Daarnaast heeft zij verschillende keren opgetreden als panelsecretaris bij visitaties.

Dennis Ramondt studeert momenteel aan het University College Utrecht, en verwacht dit jaar zijn honors bachelor te halen in Natuurkunde, Wiskunde, Politicologie en Sociologie. Naast de studie is hij actief onder andere als student-assessor bij het faculteitsbestuur, in het studentenmedezeggenschapsorgaan ASIC, en is bestuurslid bij UUMUN. Van 2007 – 2008 verbleef hij in het Verenigd Koninkrijk en volgde een taalopleiding aan het Princess Helena Collega.

Getske Buis rondde in 1981 haar HBO-opleiding Oefentherapie af. Na enkele jaren als zelfstandig gevestigd therapeute actief te zijn, behaalde ze in 1993 haar eerstegraads deskundigheidsniveau Hoger GezondheidsZorg Onderwijs aan de VU. Van 1993 tot en met 2008 was zij aan de HU verbonden, zowel als hogeschooldocent als in de rol van coördinator en lid van het MT (2004 – 2008). In die hoedanigheid was ze betrokken bij en deels verantwoordelijk voor de ombouw van het curriculum naar vierjarig competentieonderwijs. Sinds 2009 is mevrouw Buis zelfstandig gevestigd en treedt ze op als docent en als secretaris van visitatiepanels.

Bijlage 2 Programma visitatie

Dag 1: donderdag 6 oktober 2011

- 12.30 – 14.00 Aankomst commissie
Werklunch en interne vergadering
- 14.00 – 14.30 Etalagemoment
Mogelijkheid tot het profileren van de opleiding
Evert-Jan Ulrich (directeur), Frans van Leijden (beheersmedewerker), Joris Fiers (beleidsmedewerker)
- 14.30 – 15.00 Bestuur en directie
Kennismaking, doel en programma visitatie
Dick Pouwels (voorzitter college van bestuur), Evert-Jan Ulrich, Frans van Leijden, Joris Fiers
- 15.00 – 15.30 Inloopspreekuur
Mogelijkheid voor studenten en medewerkers voor gedachtewisseling met commissie, tevens bestudering van documenten
- 15.30 – 16.30 Werkveldcommissie en Alumni
Aansluiting van opleiding op werkveld, toetsing en afstuderen
Werkveld: *Erwin Bouwmans (ZLTO), John Oostvogel (Rabobank), Arthur Zuidweg (Nickerson - Zwaan), Jan Breembroek (Gibo)*
Alumni: *Marijn Uitdewilligen (Bedrijfskunde en agribusiness 2006), Hanneke van Spreuwel (Bedrijfskunde en agribusiness 2007), Engelbert de Wit (TopKlas 2008), Erik de Klerk (Management & Bedrijf 2009), Carola Paulissen (Management & Bedrijf 2010), Mark Elshof (Bedrijfskunde en agribusiness 2011), Koen Kromhoff (Bedrijfskunde en agribusiness 2011)*
- 16.30 – 16.45 Terugkoppeling van eerste bevindingen, bepalen aandachtspunten voor dag 2

Dag 2: donderdag 13 oktober 2011

- 09.30 – 10.00 Aankomst commissie
- 10.00 – 11.30 Docenten (inclusief afvaardiging examencommissie)
Doelen van de opleiding, programma, toetsing, kwaliteit docenten
Henk Holwerda (e.c.), Claudy Claus, Jan van der Zon, Koos Dekker, Wim de Bont, Ge-anneke Hof, Joris van der Loo
- 11.30 – 12.00 Intern commissieoverleg
- 12.00 – 13.00 Studenten van de leerjaren 1 tot en met 3 (inclusief afvaardiging opleidingscommissie)
Programma, toetsing, kwaliteit docenten
Jaar 1: Jelle Westerlaken
Jaar 2: Rachel van Kreij (o.c.), Gijs la Verge (o.c.), Charlotte vd Meer, Henry Hendrix
Jaar 3: Nick Denissen (o.c.), Lotte van Welie, Jolinda Vos
- 13.00 – 14.00 Lunch en documentenbeoordeling
- 14.00 – 15.00 Studenten afstudeerjaar
Toetsing, afstudeerbegeleiding
Ruud Beerten, Sandra Kunz (o.c.), Bas Stoltenberg, Jolien Dijkman, Annelou de Man, Henk-Jan de Kat (o.c.), Ilse Verhoijzen (TopKlas), Frank van Haastert (TopKlas)
- 15:00 – 15:30 Cursisten Mt&B
Jeroen Luteyn, Miranda van de Gevel, Jan van Lierop
- 15.30 – 16.30 Aanvullend onderzoek, formuleren conclusies
- 16.30 – 17.00 Terugkoppeling resultaten, afsluiting van de visitatie

Bijlage 3 Kwantitatieve gegevens

In-, door- en uitstroom:

Jaar	Instroom (aantal)	Propedeuse binnen 2 jaar (%)	Gediplomeerden binnen 4 jaar (%)	Gediplomeerden na 4 jaar (%)
2001-2002	48	81,3	64,6	72,9
2002-2003	67	79,1	64,2	76,2
2003-2004	95	76,8	53,7	67,4
2004-2005	85	80	57,6	72,9
2005-2006	85	70,6	54,1	64,7
2006-2007	95	72,6	49,5	-
2007-2008	65	81,5	-	-
2008-2009	72	79,2	-	-
2009-2010	85	75,3	-	-
2010-2011	94	-	-	-

Student-docent ratio:

2007	2008	2009	2010	Gemiddeld
11,3	11,2	12,5	13,6	11,7

Contacturen:

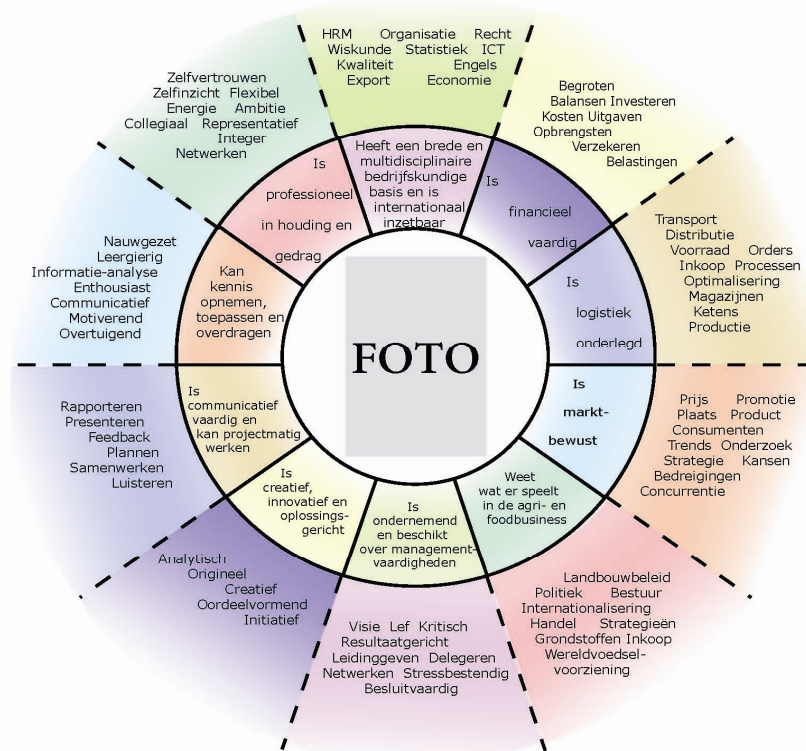
	Blok 1	Blok 2	Blok 3	Blok 4
Jaar 1	Propedeuse	Propedeuse	Propedeuse	Stage
Jaar 2	Theoretische module in ingenieursfase	Theoretische module in ingenieursfase	Theoretische module in ingenieursfase	Theoretische module in ingenieursfase
Jaar 3	Theoretische module in ingenieursfase	Stage	Stage	Stage
Jaar 4	Afstudeerfase	Afstudeerfase	Afstudeerfase	Afstudeerfase

Gemiddeld aantal contacturen per week

	Propedeuse	12
	Theoretische module in ingenieursfase	11
	Stage	-
	Afstudeerfase	7

Bijlage 4 Eindkwalificaties

DE AFGESTUDEERDE STUDENT BEDRIJFSKUNDE & AGRIBUSINESS.....

Bijlage 5 Programmaoverzicht

HAVO	Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4
Jaar 1	Economie & markt	Financiën & recht	Sector in Beweging 1	Bedrijfsanalyse
	Logistiek	Organisatie & Communicatie	Ketens & Kwaliteit	Sector in Beweging 2
	psc	psc	psc	psc
Jaar 2	Orientatiestage	Marktonderzoek	Keuzemodules 1	Strategie & beleid
		Personeel & Leidinggeven	Bedrijf en Informatie	Keuzemodules 2
	psc	psc	psc	psc
Jaar 3	Keuzemodules 3	Binnenlandstage	Binnenlandstage	Buitenlandstage
	Verdieping in de Agribusiness			
	psc	psc	psc	psc
Jaar 4	In Business	Ondernemerschap	Bedrijfsopdracht	Bedrijfsopdracht
		In Bedrijf		
	Mijn onderwijs	Mijn onderwijs	Mijn onderwijs	Mijn onderwijs
	psc	psc	psc	psc

Programmaoverzicht van de avondopleiding

	Blok 1	Blok 2	Blok 3	Blok 4
1 ^e jaar	Organisatie & Communicatie	Supply & Demand Chain Management	Financieel Management	Marketing
2 ^e jaar	Personeel & Leidinggeven	TQM, Duurzaamheid & Innovatie	Methoden & Technieken	Strategisch Ondernemen
3 ^e jaar	Bedrijfsonderzoek	Bedrijfsonderzoek	Bedrijfsonderzoek	

Bijlage 6 Bestudeerde documenten

- Kritische reflectie
- Toetsen
- Stageverslagen
- Onderwijs- en examenreglement
- Evaluaties
- Overzicht (gast)docenten
- Rapport Instellingsaudit
- Dictaten en literatuur
- Producten van de Technische Opdracht
- Notulen opleidingscommissie
- Notulen examencommissie
- Beleidsplan 2010 – 2014
- All 2 Finish (rapport inzake studievertraging)
- 15 eindwerkstukken met de volgende studentnummers
 - 890902541: Op naar 1000 gram groei (6)
 - 880330542: Opstellen Businessplan Expertisecentrum voor Voeding, Afweer en Allergie (6)
 - 870411541: Business opportunity analysis for the protein enriched sports nutrition supplements market (7)
 - 880505543: Tasty Green Lifestyle experience (8)
 - 870120543: Toegevoegde waarde Hollandse kruiden (9)
 - 880924542: Uitbreiden van het boomkwekerij duurzaamheidsmodel met CO₂, water en biodiversiteit (6)
 - 870218541: Haalbaarheidsonderzoek naar de certificering van rundvlees in Zuidelijk Afrika (7)
 - 871105541: Geavanceerde markt segmentatie (7)
 - 890716541: Naar toegankelijke communicatie over project `Duurzaam bodembeheer en agrobiodiversiteit in het kader van Spade` (8)
 - 841118543: FoodIdentity, Je eet wat je bent (8)
 - 881222542: Conceptontwikkeling groepshuisvesting dragen zeugen (9)
 - 680830544: Cultuuronderzoek (7)
 - 670822545: Samenwerken aan talent; talentontwikkeling in Zuid-Nederland (9)
 - 680130543: De risico's van voedselveiligheid in de suikerbieten (6)
 - 870605542: Boeren richting de toekomst (8)

Bijlage 7 Onafhankelijkheidsverklaringen

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de opleiding B Bedrijfskunde Agribusiness van Hogeschool HAS Den Bosch in de rol van voorzitter. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan hem/haar bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam: Karina Visscher

Datum: 15 september 2011

Plaats: Leiden

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de opleiding B Bedrijfskunde Agribusiness van Hogeschool HAS Den Bosch in de rol van student. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan hem/haar bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam:

Dennis Ramondt

Datum:

6-10-2011

Plaats:

Utrecht

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de opleiding B Bedrijfskunde Agribusiness van Hogeschool HAS Den Bosch in de rol van secretaris. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan hem/haar bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam:

T. Buisson

Datum:

1-10-2011

Plaats:

Utrecht

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

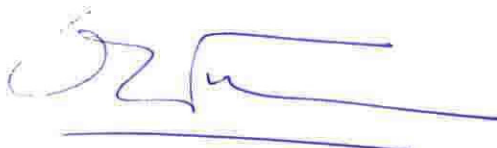
Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de opleiding B Bedrijfskunde Agribusiness van Hogeschool HAS Den Bosch in de rol van deskundige. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan hem/haar bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam:

W. J. Forkema

Datum:

28 sept 2011

Plaats:

Velp

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de opleiding B Bedrijfskunde Agribusiness van Hogeschool HAS Den Bosch in de rol van deskundige. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan hem/haar bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Wageningen

Handtekening:

Naam:

J.J.M. Dons

Datum:

5 oktober 2011

Plaats:

Wageningen

Onafhankelijkheids- en geheimhoudingsverklaring

voorafgaand aan het beoordelingsproces

Ondergetekende verklaart hierbij het volgende:

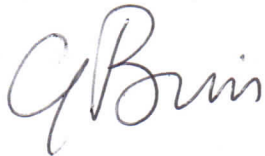
Ik ben verzocht op te treden als lid van de visitatiecommissie van de opleiding B Bedrijfskunde Agribusiness van Hogeschool HAS Den Bosch in de rol van deskundige. Ik ben bereid en in staat deze rol te vervullen op een wijze die overeenkomt met de NVAO Gedragscode voor Panelleden.

Tevens verklaar ik hierbij

- geen (familie)relaties of banden met de bovengenoemde instelling te onderhouden, als privépersoon, onderzoeker/docent, beroepsbeoefenaar of als adviseur, die een volstrekt onafhankelijke oordeelsvorming over de kwaliteit van de opleiding ten positieve of ten negatieve zouden kunnen beïnvloeden;
- zodanige relaties of banden met de instelling de afgelopen vijf jaar niet gehad te hebben;
- strikte geheimhouding te betrachten van al hetgeen in verband met de beoordeling aan hem/haar bekend is geworden en wordt, voor zover de opleiding, de instelling of de NVAO hier redelijkerwijs aanspraak op kunnen maken;
- op de hoogte te zijn van de NVAO gedragscode.

Aldus opgemaakt,

Handtekening:

Naam:

mw. G. Buis

Datum:

6/10/2011

Plaats:

Utrecht